

must reading not only for current writers on the Dutch presence in America, but for those to come.

The editors hope that *Going Dutch* will stimulate more research, so that in time an integrated history will emerge, taking chronological, geographical, and interdisciplinary factors into account to get at the cultural core of the Dutch-American identity. However, if their vision is for a one-volume history that bridges the temporal and spatial bifurcation that presently exists between the old and new immigrations, one comes away from *Going Dutch's* essays with the feeling that there is such a cornucopia of themes, topics, angles, and perspectives to cover that a one-volume history is probably a fond hope at best. Perhaps the appearance of new works that taken together would eventually rebrand Dutch-American studies in general is a more realistic outcome.

In any case, *Going Dutch* provides an informative and provocative new look at the place of the Dutch in American society as well as many leads and suggestions for further research.

Firth Haring Fabend, New York University (fhfabend@verizon.net)

Buijs, P., *De eeuw van het geluk. Nederlandse opvattingen over geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835* (Dissertatie Utrecht 2007, Hilversum: Verloren, 2007, 288 blz., €29,-, ISBN 978 90 6550 999 4).

In het relativiserende en ironische moderne intellectuele klimaat speelt het begrip geluk geen rol van betekenis meer. Het is gezonken en gedevalueerd cultuurgoed geworden, alleen nog geschikt om dienst te doen in sentimentele pulpromans of in de schaamteloze emotionaliteit van praatprogramma's voor halfgeletterden. Bij serieuze analytici echter roept het begrip tegenwoordig gevoelens van ongemak of zelfs gêne op. Dat was in de achttiende eeuw heel anders. In die periode was geluk alomtegenwoordig in het intellectuele debat. Geluk was tijdens de Verlichting, zoals Peter Buijs aan het begin van zijn proefschrift terecht opmerkt en in de rest van zijn boek uitgebreid laat zien, 'een algehele obsessie'. Nu wisten we dat in zijn algemeenheid natuurlijk al. Iedereen die ook maar enigszins vertrouwd is met de achttiende eeuw weet dat in de Amerikaanse *Declaration of Independence* 'the pursuit of happiness' als onvervreemdbaar menselijk recht is opgenomen. Ook in de achtereenvolgende Franse *Déclarations des droits de l'homme et du citoyen* van ruim een decennium later vormde geluk een belangrijk politiek criterium (hoewel de term *bonheur*, in tegenstelling tot wat Buijs beweert, pas in 1793 in het eerste artikel van een *Déclaration* werd opgenomen). De intellectuele wortels van deze laat achttiende-eeuwse politieke overtuigingen zijn voor tal van landen onderzocht, met als beroemdste voorbeeld Robert Mauzi's klassieke studie *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIe siècle* van bijna een halve eeuw geleden.

Voor Nederland bestond er tot op heden geen boek over de geschiedenis van het geluksbegrip in de achttiende eeuw. Nu de bestudering van dit zo lang verguisde tijdvak in de Nederlandse geschiedenis echter een hoge vlucht heeft genomen, kon ook de analyse van dit centrale begrip niet uitblijven. Peter Buijs heeft deze moeilijke en belangrijke taak op zich genomen en met zijn waardevolle studie beschikken we nu over een Nederlandse pendant van Mauzi. De begin- en eindpunten van 1658 en 1835 (de publicatiejaren van Nederlandstalige werken over het geluk door respectievelijk Simon Oomius en Christiaan Hendrik Clemens) suggereren meer exactheid dan het onderwerp van de studie verdraagt, maar Buijs heeft zeker gelijk met het kiezen van het midden van de zeventiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw als geschikte chronologische grenzen voor zijn onderzoek. Want hoewel ook de klassieke en christelijke erfenis een belangrijke rol bleef spelen, kreeg het geluksbegrip door de filosofische vernieuwingen van het midden van de zeventiende eeuw (met Descartes en Spinoza in een hoofdrol) een duidelijk nieuwe inhoud en verloor het verlichte geluksbegrip in de eerste helft van de negentiende eeuw evident terrein. Buijs bestudeert de opkomst en neergang van het Nederlandse verlichte geluksbegrip op basis van een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal. Waar Mauzi, geheel in de stijl van de intellectuele geschiedenis zoals die vijftig jaar geleden nog werd beoefend, zich vooral richtte op teksten van het hoogste intellectuele niveau, daar heeft Buijs, die de methodologische aanbevelingen van zowel de 'Cambridge School' als de Duitse *Begriffsgeschichte* ter harte heeft genomen, een veel breder scala aan teksten bestudeerd. Naast filosofische en theologische verhandelingen besteedt hij bijvoorbeeld ook aandacht aan de rijke tijdschriftliteratuur uit de Nederlandse achttiende eeuw. Dit heeft als groot voordeel dat we meer dan bij Mauzi te weten komen over de brede verspreiding van het geluksbegrip, maar als nadeel dat de analyse van de verschillende genres vaak nogal wat inhoudelijke herhalingen bevat. Bovendien maakt de auteur onvoldoende duidelijk waarom hij bepaalde genres periodieke literatuur wel en andere niet bij zijn onderzoek heeft betrokken.

De voornaamste conclusie die Buijs uit zijn onderzoek trekt, is dat de Nederlandse visies op geluk niet in wezenlijk opzicht afweken van het denken over dit onderwerp in andere Europese landen. Net als in de omringende landen werd in de Republiek het geluksconcept vanaf het midden van de zeventiende eeuw geseclariseerd, lag er tot aan de receptie van het denken van Kant een sterke nadruk op de symbiotische relatie tussen deugd en geluk, zag de achttiende eeuw de op- en neergang van pogingen het geluk langs strikt wetenschappelijke weg te benaderen, en verzoende de christelijke leer zich in de loop van de achttiende eeuw steeds meer met de legitimiteit van het menselijk streven naar aards geluk. De tijd dat Nederlandse historici, om begrijpelijke redenen overigens, vooral op zoek waren naar het eigen karakter van de Nederlandse Verlichting lijkt thans achter ons te liggen.

Het belangrijkste punt van kritiek dat men op dit in vele opzichten rijke proefschrift kan hebben betreft het vrijwel volledig ontbreken van een analyse van het politieke geluksbegrip. Hier wreekt zich het feit dat Buijs, zoals hierboven reeds is opgemerkt, tamelijk willekeurig te werk lijkt te zijn gegaan

bij de selectie van voor zijn onderwerp relevante teksten. De omvangrijke politieke pamflet- en tijdschriftliteratuur uit de opwindende laatste decennia van de Nederlandse achttiende eeuw heeft hij daarbij onbegrijpelijkerwijze geheel terzijde geschoven. Dit zijn echter precies de bronnen waarin men kan lezen hoe de seculiere geluksconceptie van de achttiende eeuw in een politiek programma werd omgezet. Zo viel bijvoorbeeld al op de titelpagina van het beroemde *Leids Ontwerp* van 1785 te lezen dat het de bedoeling van de auteurs was de Republiek ‘van binnen gelukkig’ te maken. In zijn enkele jaren later verschenen en talrijke malen herdrukte pamflet over de menselijke gelijkheid maakte de Patriotse en Bataafse voorman Pieter Paulus, die in dit boek zelfs niet genoemd wordt, het geluk van de burgers tot de belangrijkste maatstaf voor de legitimiteit van regeringen: ‘Zulke regeringsvormen kunnen inderdaad alleen billyk en regtveerdig zyn, welken eene eigenaartige strekking hebben tot bevordering van het geluk van allen’. Het geluk evolueerde in deze en soortgelijke teksten tot een kernbegrip in het revolutionaire politieke denken. Dat Buijs deze cruciale ontwikkeling binnen het laat achttiende-eeuwse denken over geluk vrijwel volledig buiten beschouwing laat, is een aanzienlijke tekortkoming in een anderszins uiterst lezenswaardig boek.

Wyger R.E. Velema, Universiteit van Amsterdam (w.r.e.velema@uva.nl)

Feenstra, H., *Spinnen in het web. Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek* (Groninger historische reeks 36; Assen: Van Gorcum, 2007, 389 blz., €27,-, ISBN 978 90 232 4377 9).

De inwoners van Groningen leefden in een cultureel schemergebied, zo constateerde een reiziger uit Bremen in 1757. In hun leefwijze zag hij Hollandse invloeden, ‘doch kommen sie darin, wie auch mit der Sprache, viel mit dehn Ostfriesen überein’. Een treffende omschrijving die in het bijzonder opgaat voor de Groningse regeringselites, zo blijkt uit de studie van Hidde Feenstra, *Spinnen in het web. Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek*.

Volgens Feenstra nam de stad Groningen een bijzondere plaats in binnen het staatsbestel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Ze bezat een belangrijke positie in de gewestelijke statenvergadering en had, net als enkele Duitse vrije steden, bijzonder veel gezag over de omliggende plattelandsgebieden. De regenten beschouwden hun stad als soeverein. Ze werden daarbij sterk beïnvloed door de republikeinse ideeën, afkomstig uit het naburige Oost-Friesland. Daar vestigden zich tussen 1550 en 1580 vele duizenden ballingen, die op de vlucht waren voor de Spaanse vijand. Het door hen geïmporteerde gedachtegoed van de Opstand vermengde zich hier met het reeds bestaande verzet tegen de landsheer. Net als het Oost-Friese Emden ontwikkelde ook Groningen zich tot een ‘quasiautonome Stadtrepubliek’. De plaatselijke regenten duldden geen inmenging van buitenaf. Zo reduceerden zij onder andere het stadhouderschap tot een loutere formaliteit.

Niet alleen in politiek maar zeker ook in economisch en cultureel opzicht waren de Groninger elites sterk gericht op het oosten. Hun netwerken strekten zich niet alleen uit over het omliggende platteland, maar reikten tot in Drenthe en Oost-Friesland. Holland lag voor hen ver weg: geografisch gezien minstens drie dagen reizen. Verder bestonden er grote verschillen in taal, eetgewoonten en omgangsvormen. Dat merkten de noordelijke regenten die in Den Haag kwamen om te 'staatgeneraalen'. Het was een 'verdorven wereld', zo schreef een van de heren aan zijn echtgenote. De levensstijl van de Groningse regenten kan worden bestempeld als deftig, maar eenvoudig. Het etaleren van rijkdom, zoals dat in het westen wel voorkwam, werd met een zekere achterdocht bekeken.

Omstreeks het midden van de achttiende eeuw kreeg Stad en Lande, zoals men de provincie Groningen ten tijde van de Republiek noemde, te maken met verschillende veranderingen. De politieke tegenstellingen tussen de stedelijke regenten en de Ommelander adel verflauwden. Het gewest werd zo meer een eenheid. Daarnaast leidden de onlusten, die zich in 1748 op veel plaatsen voordeden, tot een versterking van de stadhoudelijke macht. Gevolg was dat de bestuurders zich meer richtten op het westen, terwijl de eeuwenoude banden met het oosten losser werden. Groningen schaarde zich definitief bij Nederland, terwijl Oost-Friesland een onderdeel werd van Pruisen.

Spinnen in het web is een fraai uitgegeven studie, die nieuw licht werpt op de enorme invloed van de stad Groningen op het omliggende platteland. In 1981 promoveerde Feenstra op een studie naar de adel in de Groninger Ommelanden. Met zijn nieuwste onderzoek completeert hij het beeld van de regeringselites in de provincie Groningen tijdens het *ancien régime*. Hij heeft hierbij gebruik gemaakt van de prosopografische methode. De enorme hoeveelheid gegevens is keurig verwerkt op een apart meegeleverde cd-rom. Een belangrijke verdienste van de auteur is dat hij, aan de hand van de familienetwerken, duidelijk kan aantonen dat de regenten lange tijd op Oost-Friesland gericht waren. Daarnaast weet hij verschillende facties, binnen het stadsbestuur en breder in het gewest, bloot te leggen.

Helaas heeft de prosopografische aanpak in dit boek ook nadelen. Feenstra beperkt zich voornamelijk tot zijn eigen onderzoekspopulatie. Het is jammer dat er niet vaker vergelijkingen worden gemaakt met Hollandse en Noord-Duitse regenten. Welke overeenkomsten waren er tussen de leefwijze van de elites van Groningen en Emden? En waarin verschilden zij van hun collega's in Gouda, Hoorn of Leiden? Nu moet de lezer het doen met incidentele aanwijzingen. De conclusie dat de Groningse regeringselites niet wezenlijk verschilden van hun collega's in de andere gewesten (268) komt zo een beetje uit de lucht vallen. Deze studie had zeker aan waarde gewonnen, wanneer het onderwerp sterker was ingekaderd in de secundaire literatuur. Zo had de factiestrijd bijvoorbeeld meer profiel gekregen wanneer gebruik was gemaakt van de publicatie van Simon Groenveld over dat onderwerp. Iets dergelijks zien we ook bij de analyse van de invloed van de stadhouder Willem Frederik van Nassau. De auteur verwijst wel naar het boek van Luuc Kooijmans over het hofleven van deze stadhouder, maar vergeet helaas het in 2005 verschenen proefschrift van Geert Janssen. Juist die laatste gaat uitvoerig in op de